

Rafał Wierusz-Kowalski

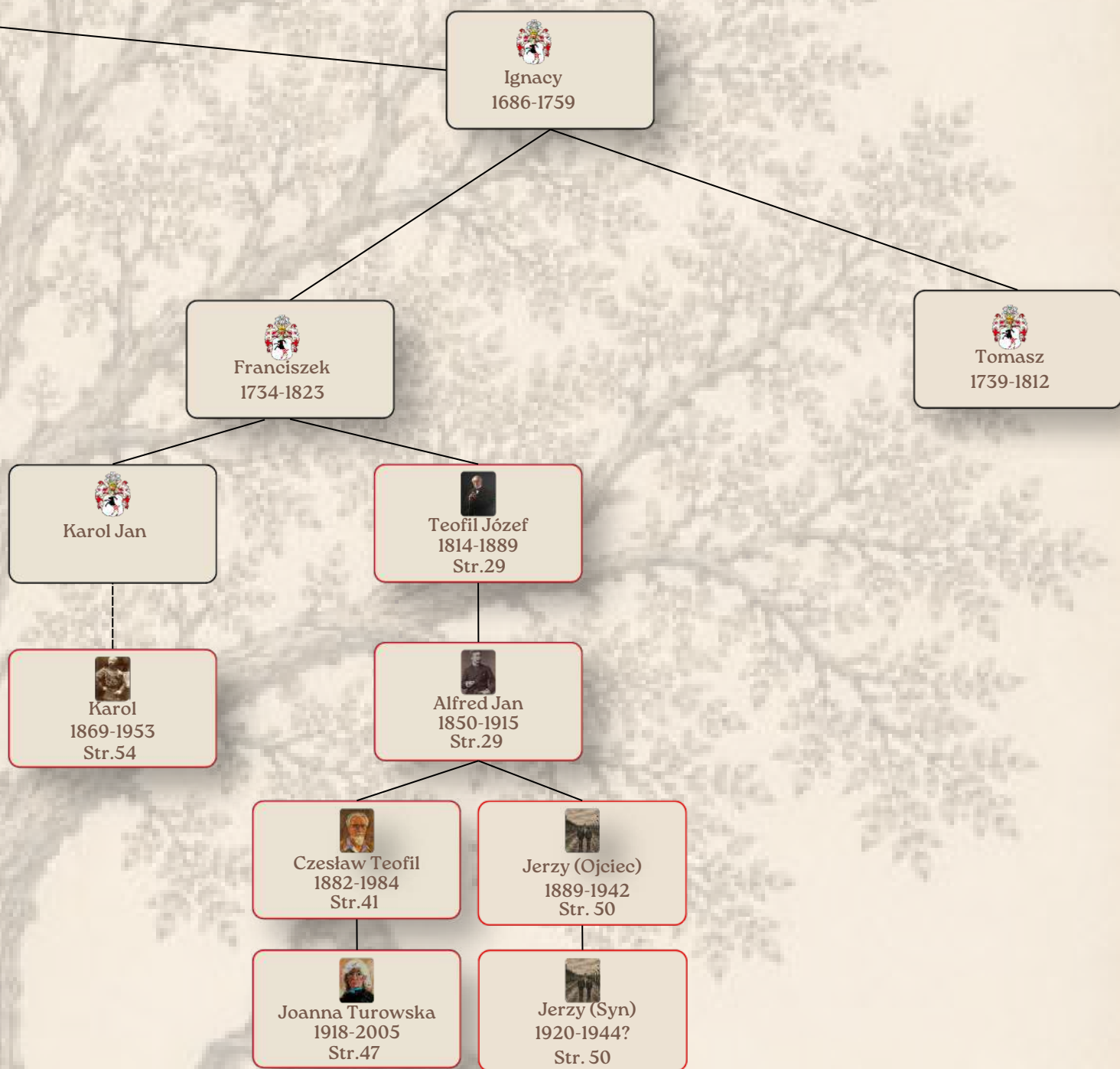
WYBRANE LINIE RODZINY WIERUSZ-KOWALSKICH

- Osoby z czerwoną ramką opisane w książce
- Linia ciągła - bezpośrednie potomstwo

----- Poniżej osoby które jeszcze nie zostały przypisane do głównych linii a opisane są w książce -----

----- Poniziej osoby które jeszcze nie zostały przypisane do głównych linii a opisane są w książce -----

Kazimierz Łukasz
1896-1939
Str.128

Jan Wawrzyniec
1909-1951
Str.113

Janina "Dzida"
1916-1997
Str.37

Maria "Tapta"
1926-1997
Str.54

Alicja 'Lily"
1897 - ?
Str.93

Jan
1874-1952
Str.132

Jerzy Wojciech
1903-1984
Str.134

Kazimierz
1951-2011
Str.144

Janusz Julian
1905-1963
Str.137

Janina
Str.148

JÓZEF WIERUSZ-KOWALSKI (1866-1927)

Uczony, patriota i dyplomata, którego życie połączyło świat nauki, odrodzoną Polskę i pokolenie ludzi służących ojczyźnie.

Józef Wierusz-Kowalski należał do grona polskich uczonych, którzy zdobyli międzynarodowe uznanie jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości. Jako fizyk związał się przede wszystkim z Uniwersytetem we Fryburgu w Szwajcarii, gdzie prowadził badania, organizował zaplecze naukowe i pełnił funkcję rektora. W czasie I wojny światowej zaangażował się w działalność pomocową na rzecz Polaków, a po 1918 roku wykorzystał swoje kontakty i doświadczenie w służbie państwowej. Jego biografia łączy naukę, działalność społeczną i dyplomację, a jednym z najbardziej znanych epizodów pozostaje udział w pierwszym spotkaniu Marii Skłodowskiej i Pierre'a Curie.¹

W CIENIU OJCOWSKIEGO AUTORYTETU

Józef Wierusz-Kowalski urodził się 16 marca 1866 roku w Puławach jako syn Tadeusza Wierusz-Kowalskiego, profesora agronomii i działacza społecznego, oraz Julii z Wasilewskich. Ojciec, związany z Instytutem Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa, należał do pokolenia ziemian przekonanych, że nowoczesna wiedza powinna służyć zarówno nauce, jak i praktycznemu gospodarowaniu. Atmosfera domu rodzinnego, w którym wysoko ceniono wykształcenie, pracę i odpowiedzialność społeczną, miała wyraźny wpływ na drogę życiową Józefa.¹

Po ukończeniu Gimnazjum Realnego J. Pankiewicza w Warszawie rozpoczął w 1884 roku studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim. Już po roku uznał jednak, że jego rzeczywistym powołaniem są nauki ścisłe, i wyjechał do Getyngi. Studiował tam matematykę i fizykę, między innymi pod kierunkiem Felixa Kleina i Woldemara Voigta. W 1889 roku uzyskał doktorat z fizyki na podstawie rozprawy poświęconej wytrzymałości szkła.¹

Następnie pracował w Berlinie w laboratorium Augusta Kundta, był asystentem Wilhelma Conrada Röntgena w Würzburgu, a później związał się z politechniką w Zurychu. W 1892 roku habilitował się na Uniwersytecie w Bernie w zakresie fizyki i chemii fizycznej. Dwa lata później objął katedrę fizyki na Uniwersytecie we Fryburgu, gdzie powierzono mu również organizację zaplecza dla nauk matematycznych i przyrodniczych.¹

FRYBURG - NAUKA I MIĘDZYNARODOWA KARIERA

We Fryburgu Józef Wierusz-Kowalski rozwinął najbardziej intensywny etap swojej kariery naukowej. Jego głównym obszarem badań stała się luminescencja, zwłaszcza fosforescencja w niskich temperaturach. Prowadził także prace z zakresu fizyki doświadczalnej, właściwości szkła, termodynamiki i zjawisk elektrycznych. W 1898 roku został rektorem Uniwersytetu we Fryburgu, a jego pozycja w szwajcarskim środowisku naukowym stale rosła.¹

Jednym z jego współpracowników był Ignacy Mościcki, późniejszy prezydent Rzeczypospolitej. Wierusz-Kowalski wspierał jego badania i uczestniczył w doświadczeniach nad otrzymywaniem kwasu azotowego z powietrza w łuku elektrycznym. Za badania nad fosforescencją w niskich temperaturach otrzymał w 1912 roku wyróżnienie Uniwersytetu Harvarda, a w tym samym roku został członkiem Akademii Umiejętności w Krakowie.¹

RODZINA

W 1893 roku poślubił Celinę Elżbietę Gosiewską, którą znała również Maria Skłodowska. Małżeństwo trwało krótko: Celina zmarła we Fryburgu w 1896 roku. Cztery lata później Józef zawarł drugi związek małżeński z Leonią z Rostworowskich. Rodzina przez wiele lat mieszkała we Fryburgu, a ich dom był miejscem spotkań polskich uczonych, studentów i działaczy niepodległościowych. W czasie wojny Leonia aktywnie angażowała się w działalność pomocową na rzecz rodaków przebywających w Szwajcarii.²

RODZINA I POTOMKOWIE

Z małżeństwa z Leonią z Rostworowskich urodziło się pięcioro dzieci: Tadeusz, Michał, Maria Aniela, Józef i Jan Kanty. Dwie najstarsze męskie linie szczególnie wyraźnie kontynuowały tradycję służby publicznej. Tadeusz został dyplomatą II Rzeczypospolitej, natomiast Michał związał się z administracją państwową, wojskiem i lotnictwem. Pozostałe dzieci również dorastały w środowisku, w którym nauka, języki obce i zainteresowanie sprawami Polski były naturalną częścią codzienności. Rodzina przez lata funkcjonowała między Szwajcarią a Polską, a późniejsze losy dzieci Józefa pokazują, jak silnie przekazywano w domu przekonanie o obowiązku pracy dla państwa i społeczeństwa.² Dzięki temu dom Wierusz-Kowalskich stał się ważnym ogniwem łączącym środowiska naukowe, emigracyjne i państwowe, a rodzinne doświadczenie kilku krajów ułatwiało późniejszą działalność dyplomatyczną Józefa na forum międzynarodowym.

CZŁOWIEK, KTÓRY POŁĄCZYŁ PRZYSZŁYCH NOBLISTÓW

Jednym z najbardziej znanych epizodów w życiu Józefa Wierusz-Kowalskiego były jego związki z Marią Skłodowską i Pierre'em Curie. W 1894 roku, podczas pobytu w Paryżu, Józef i jego pierwsza żona Celina należeli do kręgu znajomych młodej polskiej uczzonej. Maria poszukiwała wówczas odpowiedniego miejsca do badań nad właściwościami magnetycznymi metali. Wierusz-Kowalski znał środowisko paryskich fizyków i doprowadził do jej spotkania z Pierre'em Curie. Znajomość ta szybko przerodziła się we współpracę naukową, a następnie w małżeństwo, które odegrało wyjątkową rolę w historii nauki.³

Kontakty Józefa z Marią Skłodowską-Curie nie ograniczyły się do tego jednego wydarzenia. W czasie I wojny światowej oboje angażowali się w działania na rzecz Polaków dotkniętych wojną. W 1920 roku znaleźli się również w polskiej delegacji na konferencję międzynarodowej organizacji chemicznej w Rzymie, razem z Janem Bieleckim. Zachowany list Józefa do Marii z maja 1920 roku świadczy o serdecznym charakterze ich wieloletniej znajomości.⁴

W SŁUŻBIE SPRAWY POLSKIEJ

Po wybuchu I wojny światowej Józef Wierusz-Kowalski zaangażował się w działalność Komitetu Generalnego Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce w Vevey, współpracując między innymi z Henrykiem Sienkiewiczem i Ignacym Janem Paderewskim. Organizacja gromadziła środki dla ludności ziem polskich wyniszczonych działaniami wojennymi. Wierusz-Kowalski należał do grona jej aktywnych działaczy, wykorzystując swoje kontakty w Szwajcarii i międzynarodowym środowisku naukowym.¹

W 1915 roku przyjechał do Warszawy i rozpoczął wykłady z fizyki na odradzającym się Uniwersytecie Warszawskim oraz Politechnice Warszawskiej. Zajął się także organizowaniem zaplecza laboratoryjnego i wyposażaniem pracowni fizycznych. W 1919 roku został pierwszym profesorem fizyki powołanym na Politechnikę Warszawską. Jego działalność przypadła na okres odbudowy polskiego szkolnictwa wyższego i tworzenia nowoczesnych instytucji naukowych po latach zaborów.⁵

DYPLOMATA ODRODZONEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Karierę naukową przerwało powołanie do służby dyplomatycznej. 24 maja 1919 roku Józef Piłsudski podpisał jego nominację na posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego Rzeczypospolitej Polskiej przy Stolicy Apostolskiej. 2 sierpnia 1919 roku Wierusz-Kowalski złożył listy uwierzytelniające papieżowi Benedyktowi XV. Misję tę pełnił do lipca 1921 roku, należąc do pierwszego pokolenia dyplomatów odrodzonego państwa.⁶

Następnie objął placówkę w Królestwie Niderlandów. Posłem w Hadze pozostawał do końca 1924 roku. Pobyt w Holandii pozwolił mu częściowo wrócić do pracy naukowej; prowadził badania nad luminescencją w niskich temperaturach w laboratorium Heike Kamerlingha Onnesa w Lejdzie i opublikował swoje ostatnie prace fizyczne.¹

Od grudnia 1924 roku kierował poselstwem RP w Wiedniu, gdzie pozostawał do września 1926 roku. Następnie został mianowany posłem w Turcji. Ostatni etap jego służby przypadł na okres intensywnego rozwijania stosunków Polski z państwami regionu. W listopadzie 1927 roku uczestniczył w podpisaniu polsko-afgańskiego traktatu przyjaźni w Ankarze.⁷

30 listopada 1927 roku Józef Wierusz-Kowalski zmarł w Ankarze, pełniąc obowiązki posła Rzeczypospolitej Polskiej w Turcji. Jego śmierć zakończyła niezwykłą karierę człowieka, który w ciągu jednego życia zdążył odegrać ważne role w europejskiej nauce, polskiej działalności niepodległościowej i dyplomacji II Rzeczypospolitej.

UCZONY O ŚWIATOWEJ RENOMIE

Mimo wejścia do służby państwowej Józef Wierusz-Kowalski przez całe życie pozostawał przede wszystkim fizykiem. Najważniejsze miejsce w jego badaniach zajmowały zjawiska luminescencji i fosforescencji, zwłaszcza obserwowane w niskich temperaturach. Zajmował się również termodynamiką, właściwościami szkła, przewodnictwem elektrolitów oraz zjawiskami elektrycznymi. Wyniki publikował w europejskich czasopismach naukowych, a jego prace należały do rozpoznawalnych osiągnięć polskiej fizyki przełomu XIX i XX wieku.¹

Szczególną rolę odegrał jako organizator nauki. We Fryburgu tworzył warunki do rozwoju fizyki eksperymentalnej i wspierał młodych badaczy. Po powrocie do Warszawy uczestniczył w organizowaniu pracowni fizycznych dla Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. Jego uczniem i współpracownikiem był Ignacy Mościcki, którego późniejsza działalność naukowa i techniczna wyrastała między innymi z doświadczeń zdobytych w laboratorium Wierusz-Kowalskiego.¹⁵

W 1912 roku jego badania nad fosforescencją w niskich temperaturach zostały wyróżnione przez Uniwersytet Harvarda. W tym samym roku został członkiem Akademii Umiejętności w Krakowie. Był również związany z Towarzystwem Naukowym Warszawskim i innymi środowiskami naukowymi, które po odzyskaniu niepodległości współtworzyły podstawy nowoczesnej polskiej nauki.¹

ODZNACZENIA I UZNANIE

Za działalność naukową, społeczną i państwową Józef Wierusz-Kowalski został odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Otrzymał również odznaczenia zagraniczne, związane z jego aktywnością dyplomatyczną i międzynarodową pozycją. W przypadku szczegółowej listy orderów warto zachować ostrożność i opierać się wyłącznie na potwierdzonych dokumentach personalnych oraz archiwaliach Ministerstwa Spraw Zagranicznych.⁶

DZIEDZICTWO

Biografia Józefa Wierusz-Kowalskiego pokazuje wyjątkowe połączenie nauki i służby publicznej. Był badaczem o europejskiej pozycji, organizatorem środowiska akademickiego, działaczem pomocowym i jednym z pierwszych dyplomatów odrodzonej Rzeczypospolitej. Jego kariera prowadziła od Getyngi, Berlina, Würzburga i Zurychu przez Fryburg i Warszawę aż do Rzymu, Hagi, Wiednia i Ankarę.

W pamięci historii nauki szczególne miejsce zajmuje także jego udział w spotkaniu Marii Skłodowskiej i Pierre'a Curie. Nie był to jednak jedyny punkt styku z najwybitniejszymi uczonymi epoki. Jego własna działalność badawcza, kontakty z Röntgenem, Mościckim i środowiskami fizyków europejskich świadczą o pozycji, jaką osiągnął jeszcze przed rozpoczęciem kariery dyplomatycznej.¹³

Kolejne pokolenie rodziny kontynuowało tradycję służby państwowej. Tadeusz został dyplomata, a Michał urzędnikiem państwowym, oficerem i lotnikiem. Dzięki temu wartości obecne w domu Józefa – wykształcenie, odpowiedzialność i praca dla Polski – znalazły kontynuację w następnych biografiiach rodu.²

Jego śmierć podczas pełnienia misji w Ankarze symbolicznie zamknęła drogę człowieka, który niemal całe dorosłe życie spędził pomiędzy nauką a służbą publiczną. Pozostawił po sobie nie tylko publikacje i dokumenty dyplomatyczne, lecz także przykład uczzonego gotowego podporządkować własną karierę potrzebom państwa, gdy wymagały tego okoliczności historyczne w pierwszych latach odzyskanej polskiej niepodległości.

Szczególne podziękowania składam:

- Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie oraz Bibliothèque nationale de France – za materiały pozwalające przybliżyć związki Józefa Wierusz-Kowalskiego z Marią Skłodowską-Curie, w tym zachowaną korespondencję.
- Polskiemu Towarzystwu Chemicznemu – za materiały dotyczące udziału Józefa Wierusz-Kowalskiego w polskiej delegacji na konferencję Międzynarodowej Unii Chemicznej w Rzymie w 1920 roku.
- Politechnice Warszawskiej – za materiały dotyczące działalności naukowej i organizacyjnej Józefa Wierusz-Kowalskiego oraz jego udziału w tworzeniu zaplecza naukowego odrodzonej uczelni.
- Narodowemu Archiwum Cyfrowemu – za udostępnione materiały ikonograficzne dokumentujące działalność dyplomatyczną Józefa Wierusz-Kowalskiego.
- Uniwersytetowi Georga Augusta w Getyndze – za materiały dotyczące studiów, doktoratu i rozprawy doktorskiej Józefa Wierusz-Kowalskiego.

Przypisy

1. Andrzej Kajetan Wróblewski, „Kowalski-Wierusz Józef”, Giganci Nauki – biogram oparty m.in. na Polskim Słowniku Biograficznym i opracowaniach dotyczących historii polskiej fizyki.
2. Materiały genealogiczne i rodzinne dotyczące Józefa Wierusz-Kowalskiego, Leonii z Rostworowskich oraz ich dzieci, wykorzystane w rozdziale.
3. Materiały biograficzne dotyczące Marii Skłodowskiej-Curie; por. relacje opisujące spotkanie Marii Skłodowskiej i Pierre'a Curie w Paryżu w 1894 roku z inicjatywy Józefa Wierusz-Kowalskiego.
4. Polskie Towarzystwo Chemiczne, materiały dotyczące delegacji polskiej na konferencję Międzynarodowej Unii Chemicznej w Rzymie w 1920 roku.
5. Wydział Fizyki Politechniki Warszawskiej, „Politechnika Warszawska 1915–1939” – informacje o Józefie Wierusz-Kowalskim jako pierwszym profesorze fizyki PW.
6. Paweł Ceranka, Krzysztof Szczepanik, Jan Zdanowski, „Placówki dyplomatyczne Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1945. Informator archiwalny”, Warszawa 2022.
7. Narodowe Archiwum Cyfrowe, „Podpisanie polsko-afgańskiego traktatu przyjaźni”, Ankara, listopad 1927, sygn. 1-D-8.

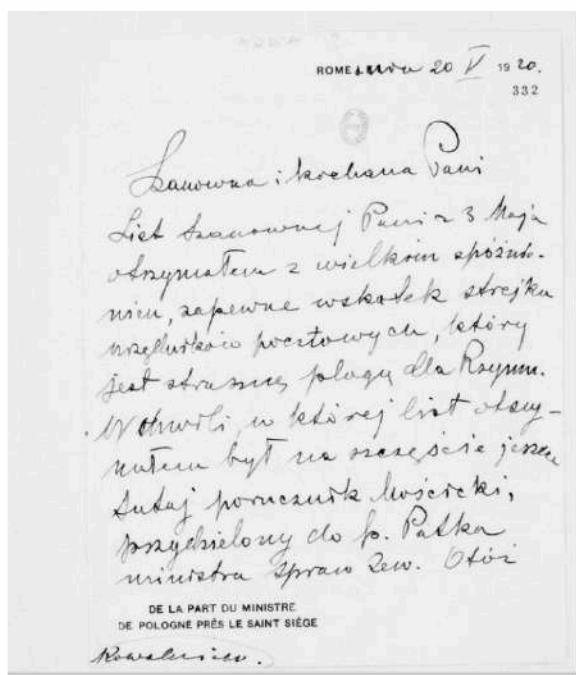

Łódzina zebrana w maj. Wesslów w Żyrzynie pow. puławski: I rząd od lewej: Zofia z Rostworowskiej Vessłowa, Leonia z Rostworowskich Wierusz-Kowalska, Antoni Rostworowski właściciel Milejowa Kęba, Maria Rostworowska córka Antoniego, Wojciech Rostworowski. II rząd od lewej: Teresa Lubieniecka Rostworowska, wdowa po Stanisławie malarzu, Marie-Rose z bar. Christin Rostworowska, żona prof. Michała – prawnika, Stanisław Wessel, właściciel Żyrzyna

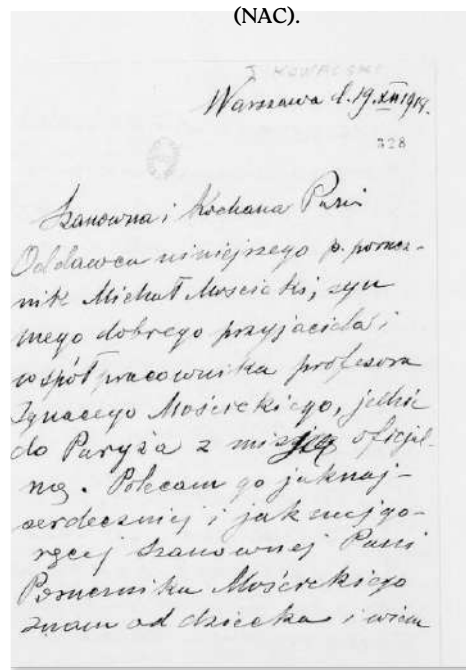
Źródło zdjęcia: Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC).

Leonia, żona Józefa córka Stefana Rostworowskiego i Marii z Glogerów.
Źródło zdjęcia: Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC).

Korespondencja Marii Skłodowskiej-Curie z Józefem Wierusz-Kowalskim
Źródło: Bibliothèque nationale de France (fonds Marie Curie)

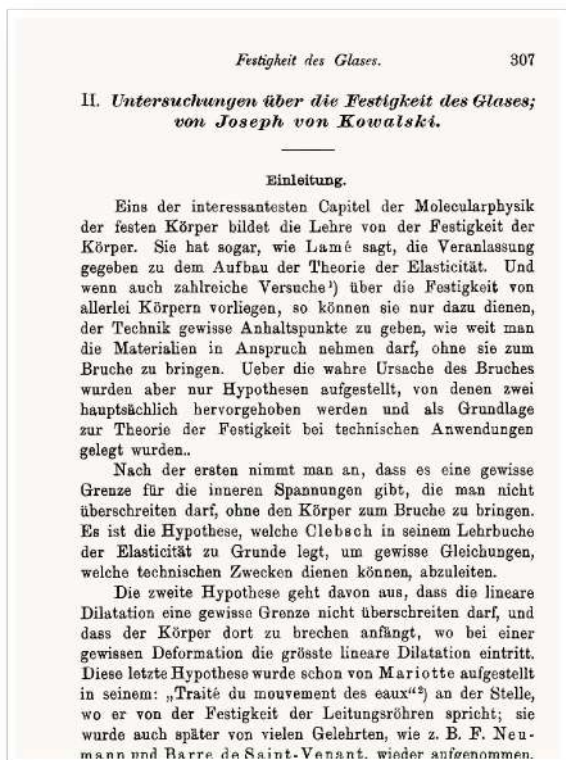

Komitet Generalny Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce w Vevey, ok. 1916 r.

Zbiorowy portret przedstawiający członków Komitetu Generalnego Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce, utworzonego z inicjatywy Henryka Sienkiewicza podczas I wojny światowej. Wśród osób ukazanych na obrazie znajduje się Józef Wierusz-Kowalski wraz z żoną Leonią. Komitet odegrał ważną rolę w organizowaniu pomocy humanitarnej dla mieszkańców ziem polskich dotkniętych działaniami wojennymi. W pracach organizacji uczestniczyli również m.in. Henryk Sienkiewicz, Ignacy Jan Paderewski, Antoni Osuchowski i Szymon Askenazy. Autor: Leon Kaufmann, 1916 r. Zbiorowy portret o charakterze symbolicznym, przedstawiający najważniejsze osoby zaangażowane w działalność Komitetu Generalnego Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce

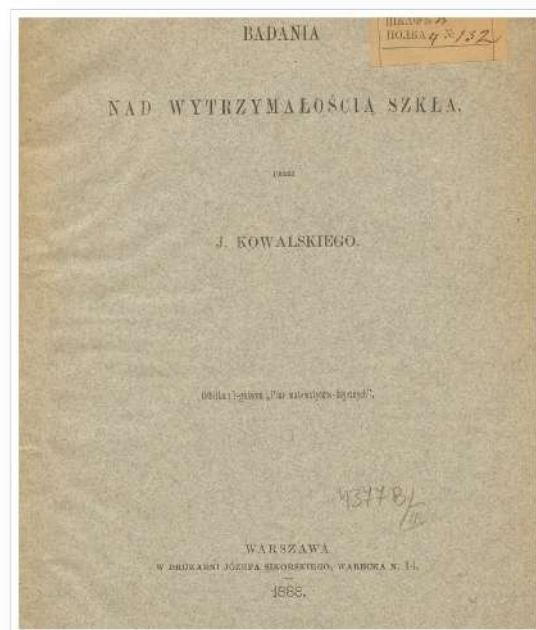
Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie / Wikimedia Commons, domena publiczna.

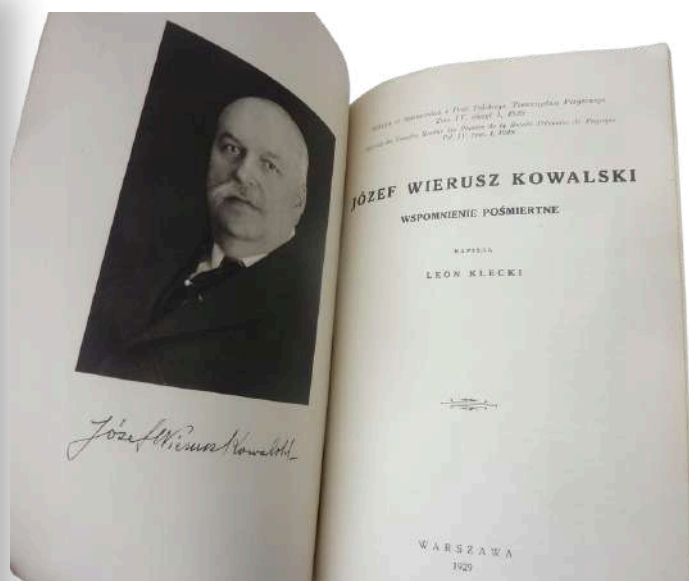
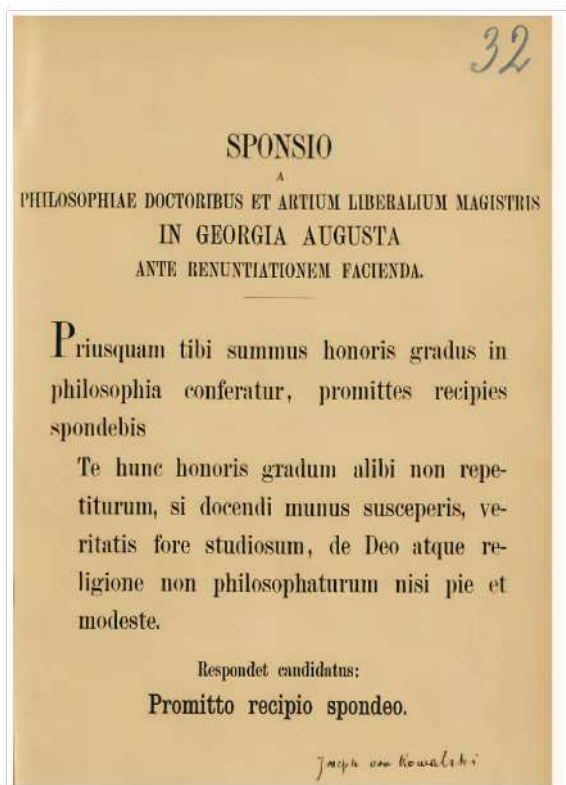
Pierwsza strona opublikowanej rozprawy doktorskiej Józefa Wierusz-Kowalskiego, obronionej na Uniwersytecie Georga Augusta w Getyndze w 1889 roku.

Źródło: Joseph von Kowalski, Untersuchungen über die Festigkeit des Glases, „Annalen der Physik”, 1889.

Pierwsza strona polskiego tłumaczenia opublikowanej rozprawy doktorskiej Józefa Wierusz-Kowalskiego, obronionej na Uniwersytecie Georga Augusta w Getyndze w 1889 roku.

Źródło: opracowanie / tłumaczenie na podstawie: Joseph von Kowalski, Untersuchungen über die Festigkeit des Glases, „Annalen der Physik”, 1889.

Źródło: zdjęcie autora

Przysięga doktorska (łac. Sponsio Doctoralis), którą Józef Wierusz-Kowalski złożył przed otrzymaniem stopnia doktora filozofii na Uniwersytecie Georga Augusta w Getyndze.

Źródło: materiały dotyczące doktoratu Józefa Wierusz-Kowalskiego na Uniwersytecie Georga Augusta w Getyndze

Personel Poselstwa RP w Austrii.

Stoją od lewej: attaché Poselstwa RP w Austrii Stanisław Łapkowski, sekretarz legacyjny Adolf Berger, sekretarz legacyjny Parnes, poseł Józef Wierusz-Kowalski i radca legacyjny Karol Romer.

Źródło

Narodowe Archiwum Cyfrowe, Archiwum Ilustracji, sygn. 3/1/0/4/37/1-2

Wizyta u prezydenta Turcji

Poseł Polski w Turcji Józef Wierusz-Kowalski (czwarty z lewej) przechodzi przed kompanią honorową wojska po przybyciu do rezydencji prezydenta Turcji.

Źródło:

Narodowe Archiwum Cyfrowe Archiwum Ilustracji, sygn. 3/1/0/4/7/1

Podpisanie traktatu polsko-afgańskiego, Ankara, 3 listopada 1927 r.

Widoczni m.in.: poseł RP w Ankarze Józef Wierusz-Kowalski (na pierwszym planie z prawej) i poseł afgański w Ankarze Gulam Dżajłani Chan (na pierwszym planie z lewej). Źródło:

Narodowe Archiwum Cyfrowe, Archiwum Ilustracji, sygn. 3/1/0/4/8/1,

Józef Wierusz-Kowalski jako poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny Rzeczypospolitej Polskiej w Królestwie Niderlandów, Haga, 1922 r.

Źródło: Wikimedia Commons

Krzyż Komandorski Orderu
Odrodzenia Polski (Polonia
Restituta)

Przekazany Józefowi Wierusz-
Kowalskiemu, posłowi
nadzwyczajnemu i ministrowi
pełnomocnemu w Wiedniu, za
zasługi, położone na polu pracy
narodowo-społecznej

Józef Wierusz-Kowalski
Poseł Rzeczypospolitej Polskiej

Pogrzeb Józefa Wierusz-Kowalskiego
Kondukt pogrzebowy na ulicy Ankary. Na pierwszym
planie widoczny oddział wojska tureckiego.
Źródło Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn.
3/1/0/4/9/1

Grób rodzinny Wierusz-Kowalskich
Stare Powązki Warszawa kwatera 157 rząd 6 miejsce
1a. Źródło: autor

Grób rodzinny rodu Rostworowskich
gdzie została pochowana
Leoncia z Rostworowskich Wierusz-
Kowska

MICHAŁ WIERUSZ-KOWALSKI 1903-1992

Od ochotnika wojny polsko-bolszewickiej i kawalerzysty II Rzeczypospolitej, przez wiceministra, lotnika RAF i poszukiwacza polskiego złota w Afryce, po opiekuna polskich uchodźców.

Michał Wierusz-Kowalski należał do pokolenia, którego młodość przypadła na odbudowę niepodległego państwa, a dojrzałość na dramat II wojny światowej i wieloletnią emigrację. Łączył doświadczenie wojskowe z wykształceniem rolniczym i pracą w administracji państwowej, dochodząc przed wojną do stanowiska wiceministra tolnictwa i reform rolnych. Po 1939 roku jego losy prowadziły przez Francję, Wielką Brytanię i Afrykę, gdzie wykonywał zadania dla władz Rzeczypospolitej i organizował pomoc dla polskich uchodźców. Po wojnie pozostał na emigracji, lecz do końca życia angażował się w sprawy Polaków.¹

SYN FIZYKA I DYPLMATY

Michał Wierusz-Kowalski urodził się 13 marca 1903 roku we Fryburgu w Szwajcarii. Był synem Józefa Wierusz-Kowalskiego, fizyka, profesora i rektora Uniwersytetu we Fryburgu, a po odzyskaniu niepodległości dyplomaty II Rzeczypospolitej, oraz Leonii z Rostworowskich. Dorastał w domu, w którym nauka, służba publiczna i sprawy polskie były stale obecne. Ze względu na działalność ojca rodzina przebywała w różnych krajach Europy, dzięki czemu Michał od młodości znał języki obce i swobodnie poruszał się w środowisku międzynarodowym.¹

Po powrocie do Polski uczył się w Warszawie, działał w harcerstwie i należał do Akademickiego Związku Sportowego. W 1920 roku, mając siedemnaście lat, zgłosił się jako ochotnik do walki w wojnie polsko-bolszewickiej. Po wojnie pozostał związany z wojskiem jako kawalerzysta i oficer rezerwy. Służył w 27 Pułku Ułanów oraz ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Kawalerii w Grudziądzu.¹

WYKSZTAŁCENIE I SŁUŻBA PAŃSTWOWA

W przeciwieństwie do ojca nie wybrał kariery naukowej. Zainteresował się rolnictwem, gospodarką i administracją. W 1925 roku ukończył Institut National Agronomique w Paryżu, a wiedzę uzupełniał podczas praktyk we Francji, Wielkiej Brytanii i Holandii. Poznawał tam nowoczesne metody gospodarowania, organizacji produkcji i funkcjonowania rynku rolnego.¹

Po powrocie do kraju rozpoczął pracę w Ministerstwie Rolnictwa i Reform Rolnych. Przechodził kolejne szczeble administracji: od stanowisk urzędniczych przez funkcję naczelnika wydziału i dyrektora departamentu aż do podsekretarza stanu. W 1938 roku był już wiceministrem Rolnictwa i Reform Rolnych, współpracując z ministrem Juliuszem Poniatowskim. Zajmował się problemami produkcji rolnej, organizacji rynku, spółdzielczości i modernizacji polskiego rolnictwa.²

Wybór tej dziedziny miał także rodzinne korzenie. Jego dziadek Tadeusz Wierusz-Kowalski był agronomem i wykładowcą związanym z Instytutem Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa oraz Puławami. Michał łączył więc nowoczesne wykształcenie zdobyte za granicą z tradycją zainteresowania rolnictwem obecną w rodzinie od wcześniejszego pokolenia.

ŻYCIE RODZINNE

W 1930 roku Michał poślubił Krystynę Żółtowską herbu Ogończyk, córkę Jana hrabiego Żółtowskiego i Ludwiki z Ostrowskich. Małżeństwo miało pięcioro dzieci: Jerzego, Elżbietę, Tomasza, Benedykta i Teresę, nazywaną Renią. Rodzinne wspomnienia przedstawiają Michała jako człowieka pogodnego, otwartego i obdarzonego poczuciem humoru, a zarazem wymagającego wobec siebie i odpowiedzialnego za najbliższych.³

Wybuch wojny przerwał ten etap życia. Michał opuścił Polskę i przedostał się na Zachód, natomiast Krystyna pozostała w kraju z pięciorgiem dzieci. Rozdzielenie rodziny trwało przez lata i stało się jednym z najtrudniejszych doświadczeń w ich wspólnej historii.³ Wojna miała też całkowicie odmienić jego karierę.

WOJNA I POLSKIE SIŁY ZBROJNE NA ZACHODZIE

Po klęsce wrześniowej Michał Wierusz-Kowalski przedostał się przez Rumunię do Francji, a po jej upadku do Wielkiej Brytanii. Wstąpił do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i został skierowany do lotnictwa. W materiałach wykorzystanych w rozdziale występuje jako oficer Polskich Sił Powietrznych i 305 Dywizjonu Bombowego „Ziemi Wielkopolskiej i Lidzkiej” im. Marszałka Józefa Piłsudskiego.¹ Jego wojskowe doświadczenie oraz znajomość języków obcych sprawiły, że powierzano mu również zadania organizacyjne i wymagające samodzielności działania.

Wojna rozdzieliła go z rodziną. Krystyna pozostała w okupowanej Polsce z pięciorgiem dzieci i przy pomocy krewnych starała się zapewnić im bezpieczeństwo. Po wkroczeniu Armii Czerwonej przeniosła się z dziećmi do Puszczykowa, gdzie organizowała ich dalsze życie i edukację. Informacje o tym okresie zachowały się między innymi we wspomnieniach jej brata Michała Żółtowskiego „Butryma”.³

MISJA POLSKIEGO ZŁOTA

Jednym z najbardziej niezwykłych epizodów wojennej biografii Michała była misja związana z ustaleniem miejsca przechowywania części rezerw złota Banku Polskiego. Po upadku Francji polskie władze na uchodźstwie utraciły pewność, gdzie dokładnie znajduje się depozyt przewieziony do Afryki Zachodniej. Na przełomie 1940 i 1941 roku Michał został skierowany do brytyjskiej Gambii.⁴

Zorganizował sieć informatorów i kurierów docierających na teren kontrolowany przez władze Vichy. Zebrane wiadomości pozwoliły potwierdzić, że polskie złoto nadal znajduje się w Kayes. Informacje przekazano władzom polskim w Londynie i wykorzystano w dalszych działaniach zmierzających do zabezpieczenia rezerw. Michał nie uczestniczył później bezpośrednio w odzyskaniu depozytu, lecz jego rozpoznanie miało znaczenie dla ustalenia jego położenia.⁴

SPÓR O GENERAŁA SOSNKOWSKIEGO

Do najbardziej kontrowersyjnych epizodów w jego życiu należał konflikt związany z odwołaniem generała Kazimierza Sosnkowskiego ze stanowiska Naczelnego Wodza. Według opracowań Jacka Piotrowskiego Michał, protestując przeciw decyzji władz emigracyjnych, dopuścił się podczas spotkania z prezydentem Władysławem Raczkiewiczem gwałtownego gestu wobec głowy państwa.⁵

Wydarzenie wywołało duże emocje w środowisku emigracyjnym i było różnie oceniane. Niezależnie od interpretacji pokazuje ono temperament Michała oraz jego silne przywiązanie do generała Sosnkowskiego. Ze względu na charakter zdarzenia i rozbieżności w późniejszych relacjach najlepiej przedstawiać je wyłącznie w zakresie potwierdzonym przez źródła, bez rozbudowywania anegdotycznych szczegółów.⁵

POMOC POLSKIM UCHODźCOM W AFRYCE

W kolejnych latach powierzono Michałowi zadania związane z polskimi uchodźcami w Afryce Wschodniej. Odwiedzał osiedla w Kenii, Tanganicy i Ugandzie, analizując warunki mieszkaniowe, opiekę zdrowotną, szkolnictwo oraz możliwości pracy. Przygotował raport dotyczący sytuacji uchodźców, zwracając szczególną uwagę na rozwój rolnictwa, hodowli i drobnej wytwórczości, które miały zwiększyć samodzielność polskich osiedli.⁶

W 1942 roku został mianowany konsulem generalnym Rzeczypospolitej Polskiej w Nairobi. Placówka odgrywała ważną rolę w opiece nad Polakami ewakuowanymi ze Związku Sowieckiego i rozmieszczanymi w osiedlach na terenie Afryki Wschodniej. Michał współpracował z władzami brytyjskimi i polskimi strukturami opieki społecznej, reprezentując interesy uchodźców oraz pomagając w organizowaniu szkolnictwa, opieki i życia gospodarczego.⁶

Funkcję tę pełnił w okresie szczególnie trudnym, gdy tysiące polskich rodzin próbowały po doświadczeniach deportacji i ewakuacji z ZSRR rozpocząć życie w zupełnie obcym środowisku. Jego wcześniejsze przygotowanie rolnicze i administracyjne okazało się przydatne w ocenie możliwości rozwoju osiedli i tworzeniu warunków pozwalających uchodźcom odzyskać choć częściową samodzielność.

Działalność w Nairobi stanowiła szczególne połączenie wcześniejszych doświadczeń Michała. Jako były urzędnik Ministerstwa Rolnictwa potrafił oceniać gospodarcze możliwości osiedli, jako oficer znał realia wojenne, a dzięki wychowaniu w środowisku międzynarodowym łatwo porozumiewał się z przedstawicielami administracji brytyjskiej. Nie zajmował się więc wyłącznie sprawami konsularnymi w wąskim znaczeniu. Jego praca obejmowała także kwestie organizacyjne, bytowe i społeczne, od których zależała codzienność tysięcy polskich uchodźców. Ten afrykański etap należy do najważniejszych, choć dziś mniej pamiętanych części jego biografii wojennej. Połączył służbę państwową z konkretną pomocą ludziom pozbawionym własnych domów i kraju.

PO WOJNIE – EMIGRACJA I POMOC POLAKOM

Po zakończeniu wojny Michał Wierusz-Kowalski nie wrócił na stałe do Polski. Jego dalsze życie toczyło się przede wszystkim we Francji i Szwajcarii. Wykorzystywał doświadczenie administracyjne i międzynarodowe kontakty w pracy zawodowej, współpracując między innymi z towarzystwem ubezpieczeniowym Lloyd's. W połowie lat pięćdziesiątych przebywał także w Brazylii, gdzie według materiałów wykorzystanych w rozdziale uczestniczył w przedsięwzięciach związanych z organizacją budowy szpitali na terenach nad Amazonką.¹

Od lat siedemdziesiątych ponownie coraz silniej angażował się w sprawy polskiej emigracji we Francji. Szczęólnego znaczenia nabrała ta działalność po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce w grudniu 1981 roku. Współpracował z Komitetem Pomocy Polakom we Francji, wspierając nowych emigrantów w znalezieniu mieszkania, pracy i możliwości dalszej nauki. Angażował się także w przedsięwzięcia stypendialne i pomoc rodzinom, które znalazły się na emigracji w trudnej sytuacji materialnej.⁷

Życiorys Michała zamyka się więc klamrą służby publicznej. W młodości jako ochotnik bronił odradzającej się Polski, później pracował w administracji państwowej, podczas wojny wykonywał zadania dla władz Rzeczypospolitej na uchodźstwie, a na emigracji wspierał rodaków pozbawionych możliwości powrotu do kraju. Zmieniały się miejsca, stanowiska i okoliczności, lecz stałym elementem pozostawało przekonanie o obowiązku działania na rzecz wspólnoty.

OSTATNIE LATA I DZIEDZICTWO

Michał Wierusz-Kowalski zmarł 16 lipca 1992 roku w Saint-Mards-en-Othe we Francji. Pozostawił po sobie pamięć człowieka o niezwykle różnorodnej biografii: uczestnika wojny polsko-bolszewickiej, oficera rezerwy kawalerii, wiceministra II Rzeczypospolitej, żołnierza Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, uczestnika misji dotyczącej polskiego złota, konsula generalnego w Nairobi i organizatora pomocy dla Polaków na emigracji.¹

Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej.⁸

Szczególne miejsce w jego biografii zajmuje Afryka. Misja w Gambii związana z polskim złotem oraz późniejsza działalność konsularna w Nairobi pokazują dwa zupełnie różne rodzaje służby: tajne rozpoznanie prowadzone w warunkach wojennych oraz pracę na rzecz uchodźców.⁴⁶ Oba zadania wymagały samodzielności, znajomości realiów międzynarodowych i umiejętności organizacyjnych wyniesionych z przedwojennej administracji.

Jego życie było również częścią szerszej historii rodziny. Był synem Józefa Wierusz-Kowalskiego, uczonego i dyplomaty, a własnym dzieciom przekazał doświadczenie życia między Polską a emigracją. Wojna rozproszyła rodzinę po Europie, lecz więzi rodzinne oraz pamięć o wcześniejszych pokoleniach pozostały ważnym elementem tożsamości potomków.

Biografia Michała pokazuje, jak bardzo los jednego człowieka może splatać się z historią państwa. Od roku 1920, przez modernizację II Rzeczypospolitej i wojnę, po emigrację powojenną uczestniczył w wydarzeniach, które kształtowały polski XX wiek. Nie zawsze działał na pierwszym planie, ale wielokrotnie powierzano mu zadania wymagające zaufania, odpowiedzialności i zdolności podejmowania decyzji w trudnych warunkach.

Podziękowania

Szczególne podziękowania składam:

Jackowi Piotrowskiemu, Andrzejowi Fedorowiczowi, Alicji Gontarek i Tadeuszowi Woźniakowi – za opracowania, które pozwoliły uzupełnić wojenne i emigracyjne losy Michała Wierusz-Kowalskiego

Elżbiecie Żółtowskiej – za przekazane informacje dotyczące Krystyny z Żółtowskich Wierusz-Kowalskiej oraz rodzinne uzupełnienia wykorzystane przy przygotowaniu rozdziału

Przypisy

1. „Głos Katolicki”, nr 34 (1566), 23 sierpnia 1992 r., wspomnienie pośmiertne Michała Wierusz-Kowalskiego.
2. „Monitor Polski”, 1938–1939; materiały dotyczące Michała Wierusz-Kowalskiego jako podsekretarza stanu w Ministerstwie Rolnictwa i Reform Rolnych.
3. Materiały rodzin Wierusz-Kowalskich i Żółtowskich; informacje przekazane przez Elżbietę Żółtowską.
4. Andrzej Fedorowicz, „Polskie złoto dla zuchwałych”, „Focus Historia”, nr 1, 2016.
5. Jacek Piotrowski, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, nr 1 (234), 2011; także „Dziennik czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947”, t. II, oprac. Jacek Piotrowski, Wrocław 2004.
6. Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej Rządu RP na Uchodźstwie; raporty dotyczące polskich uchodźców w Afryce Wschodniej.
7. Tadeusz Woźniak, „Dla Polaków we Francji”, „Tygodnik Powszechny”, nr 50, 12 grudnia 2021 r.
8. „Monitor Polski” – postanowienie o pośmiertnym odznaczeniu Michała Wierusz-Kowalskiego Krzyżem Oficerskim Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej.

Józef Wierusz-Kowalski, ojciec
Michała
Źródło: Narodowe Archiwum
Cyfrowe (NAC).

Leonia z Rostworowskich
Wierusz-Kowska matka
Michała
Źródło: Narodowe Archiwum
Cyfrowe (NAC).

Janina Wierusz-Kowska
z d. Żółtowska
Źródło: Archiwum rodzinne pp.
Żółtowskich

Rodzina Wierusz-Kowalskich przed
pałacem w Brwinowie, 1938 r.
Od lewej: Krystyna z d. Żółtowska,
Michał, Ewa Afra z d. Ciecierska, Jan
Kanty, Tadeusz, siedzi Tadeusz -
właściciel pałacu

Michał Wierusz-Kowalski -
przebieg służby wojskowej w
latach 1927-1937.
Źródło: Centralne Archiwum
Wojskowe - Wojskowe Biuro
Historyczne

Michał Wierusz-Kowalski,
Wiceminister Rolnictwa

Kapitan pilot (RAF: Flight Lieutenant)
Michał Wierusz-Kowalski

27 Pułk Ułanów

Oznaka Brytyjskich Sił
Lotniczych RAF

Oznaka 305 Dywizjonu
Bombowego RAF

Vickers Wellington
Główny samolot bombowy 305
Dywizjonu

Skład 305 Dywizjonu
Źródło: 305 Squadron
Polish Air Force in Exile 1940-1945 "305 Dywizjon Bombowy Ziemi
Wielkopolskiej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego"

Artykuł „Grunt to szczęśliwa gwiazda” autorstwa Michała Wierusz-Kowalskiego ukazał się w czasopiśmie Skrzydła, wydawanym w Wielkiej Brytanii przez środowisko Polskich Sił Powietrznych na Zachodzie. Autor opisuje w nim doświadczenia wojenne polskich lotników, podkreślając znaczenie wyszkolenia, współpracy załogi oraz roli szczęścia w lotach bojowych. Źródło: Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego

TADEUSZ WIERUSZ-KOWALSKI (1901-1958)

Od sekretarza Ambasady RP w Paryżu do konsula generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Rzymie – przez ponad trzydzieści lat reprezentował Polskę na arenie międzynarodowej.

Tadeusz Wierusz-Kowalski należał do pokolenia polskich dyplomatów, których zawodowa droga rozpoczęła się w II Rzeczypospolitej, a po 1939 roku została przeniesiona na emigrację. Syn wybitnego fizyka i dyplomaty Józefa Wierusz-Kowalskiego dorastał w środowisku nauki, języków obcych i międzynarodowych kontaktów. Służył kolejno we Francji, Rumunii, Portugalii, Wielkiej Brytanii i we Włoszech. W czasie wojny wykonywał również odpowiedzialne zadania w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Londynie. Po wojnie pozostał na emigracji i do końca życia był związany z polskim środowiskiem w Rzymie.¹

RODZINNY DOM, EDUKACJA I WOJNA 1920 ROKU

Tadeusz urodził się 29 listopada 1901 roku we Fryburgu w Szwajcarii jako syn Józefa Wierusz-Kowalskiego i Leonii z Rostworowskich.¹ Jego dzieciństwo przypadło na okres intensywnej kariery naukowej ojca na Uniwersytecie we Fryburgu. W domu rodzinnym naturalne były kontakty z uczonymi, przedstawicielami polskiej emigracji oraz osobami zaangażowanymi w sprawy niepodległościowe. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Józef przeszedł do służby dyplomatycznej. Tadeusz od młodości obserwował więc dyplomację od strony praktycznej i ostatecznie wybrał podobną drogę zawodową.

Dokumentacja przechowywana w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego pozwala znacznie dokładniej odtworzyć jego przygotowanie do tej służby. Uczył się w Gimnazjum im. Jana Zamoyskiego w Warszawie, następnie studiował prawo. W latach 1921-1923 kształcił się w École de Droit, a później w École des Sciences Politiques w Paryżu. Uzupełniał wykształcenie również w Académie de Droit International w Hadze.¹ Takie przygotowanie - łączące prawo, nauki polityczne i prawo międzynarodowe - dobrze odpowiadało wymaganiom przyszłej kariery dyplomatycznej.

Arkusze personalny pokazuje również jego wyjątkowo dobre przygotowanie językowe. Jako języki, którymi posługiwał się najlepiej, wymieniono francuski i angielski, natomiast znał także niemiecki, włoski i portugalski. W rubryce dotyczącej znajomości krajów wymieniono Francję, Włochy, Portugalie, Anglię, Rumunię oraz Persję.¹

Zanim rozpoczął zawodową służbę dyplomatyczną, jako dziewiętnastoletni młody człowiek zgłosił się w 1920 roku ochotniczo do wojska. Według zachowanego arkusza personalnego wstąpił do 1 Pułku Ułanów Krechowieckich.¹ Informacja ta stanowi ważne uzupełnienie jego biografii i pokazuje, że doświadczenie służby państwowej rozpoczęło się dla niego jeszcze przed wejściem do polskiej dyplomacji.

POCZĄTKI KARIERY DYPLOMATYCZNEJ

Tadeusz związał się z Ministerstwem Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej. Pełnił między innymi funkcję attaché konsularnego z tytułem wicekonsula RP w Strasburgu.³ Dokumentacja archiwalna wskazuje także, że przed 1 września 1939 roku służył jako attaché w Bukareszcie. Co istotne, na arkuszu znajduje się wyraźna poprawka zaznaczająca, że chodziło o Bukareszt, a nie Budapeszt.¹

W jego dokumentacji odnotowano także odznaczenie Orderem Odrodzenia Polski V klasy. Wymieniono również odznaczenie rumuńskie V klasy, jednak nazwa orderu na zachowanym dokumencie nie jest dostatecznie czytelna, aby można ją było bezpiecznie podać.¹

SEKRETARZ I RADCA AMBASADY RP W PARYŻU

Po wybuchu II wojny światowej Tadeusz znalazł się we Francji. W listopadzie 1939 roku został mianowany tytularnym radcą poselstwa w Ambasadzie RP w Paryżu, bez zmiany dotychczasowego uposażenia.¹ Informacja z akt Instytutu Sikorskiego pozwala więc dokładniej określić jego formalną pozycję w placówce w pierwszych miesiącach wojny.

Tadeusz uczestniczył w oficjalnym życiu dyplomatycznym stolicy Francji. Zachowane fotografie pokazują go podczas przyjęć korpusu dyplomatycznego i wizyt polskich delegacji. Utrzymywał również kontakty z polskim środowiskiem literackim i emigracyjnym, między innymi z Janem Lechoniem, z którym prowadził korespondencję zachowaną w zbiorach Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce.⁴

Szczególnie interesującym świadectwem jego pracy jest dokument z czerwca 1940 roku wystawiony dla Jacques'a Lotenberga, kierowcy francuskiego oficera lotnictwa Jean Mathieu Giovannollego. Dokument podpisany przez Tadeusza umożliwiał przejazd z Paryża do Biarritz i zobowiązywał francuskie władze do udzielenia pomocy oraz ochrony. Na dokumencie zachowała się także portugalska wiza wystawiona w Bayonne 21 czerwca 1940 roku.⁵

Nie był to zwykły dokument urzędowy. Powstał w chwili załamania Francji, gdy tysiące ludzi próbowały wydostać się z terenów zagrożonych niemiecką okupacją. Przepustka pokazuje, że praca dyplomaty obejmowała wówczas nie tylko oficjalne kontakty między państwami, lecz także bardzo konkretne działania, od których mogły zależeć dalsze losy pojedynczych osób.

LIZBONA - SŁUŻBA W NEUTRALNEJ PORTUGALII

Po ewakuacji Francji Tadeusz został skierowany do Poselstwa RP w Lizbonie. Dokumentacja personalna precyzuje, że pełnił tam obowiązki radcy Poselstwa, początkowo bez formalnej nominacji na to stanowisko.¹ Od czerwca 1940 do czerwca 1941 roku należał do personelu jednej z najważniejszych w tym czasie placówek polskiej dyplomacji.

Neutralna Portugalia miała szczególne znaczenie dla alianckiej i polskiej dyplomacji. Przez jej terytorium prowadziła jedna z najważniejszych dróg ewakuacyjnych z okupowanej Europy, a Lizbona stała się miejscem, w którym krzyżowały się działania dyplomatów, uchodźców, kurierów i przedstawicieli różnych służb.

****10** czerwca 1941 roku Tadeusz został odwołany z Lizbony do centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych.****1** Rozpoczął się wówczas kolejny, dotychczas słabiej znany etap jego działalności.

LONDYN - BIURO SZYFRÓW I RZĄD GRECKI

Po przeniesieniu do Londynu Tadeusz pracował jako radca Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Szczególnie ważną nową informacją znajdującą się w aktach Instytutu Sikorskiego jest zapis, że w lutym 1942 roku był kierownikiem Biura Szyfrów.¹ Była to funkcja wymagająca szczególnego zaufania i odpowiedzialności, związana z zabezpieczeniem poufnej komunikacji polskiej dyplomacji w warunkach wojennych.

Dokumentacja wskazuje ponadto, że w 1942 roku pełnił funkcję radcy Poselstwa przy Rządzie Greckim. Kolejna, częściowo nieczytelna adnotacja potwierdza jego dalszą działalność związaną z przedstawicielstwem przy władzach greckich także w okresie późniejszym, aż do 1944 roku.¹ Rząd Grecji, podobnie jak polskie władze, funkcjonował w tym czasie na emigracji, dlatego kontakty z jego przedstawicielami stanowiły część szerszej współpracy państw alianckich działających w Londynie.

W październiku 1943 roku Tadeusz objął także kierownictwo jednego z referatów w centrali MSZ. Nazwa referatu na zachowanym dokumencie jest obecnie zbyt słabo czytelna, aby można ją było jednoznacznie ustalić.¹

Wojenny etap jego kariery pokazuje więc znacznie szerszy zakres działalności, niż wynikałoby wyłącznie z kolejnych stanowisk dyplomatycznych. Oprócz klasycznej pracy placówkowej wykonywał obowiązki w centrali MSZ, odpowiadał za Biuro Szyfrów i współpracował z emigracyjnymi władzami sojuszniczej Grecji.

KONSUL GENERALNY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ W RZYMIE

Akta Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego pozwalają również precyzyjnie ustalić moment objęcia przez Tadeusza kolejnej ważnej funkcji. **1 sierpnia 1944 roku został mianowany konsulem generalnym Rzeczypospolitej Polskiej w Rzymie.**¹ Placówka działała w szczególnym momencie. Włochy były jednym z najważniejszych obszarów polskiej aktywności wojskowej i politycznej, a na Półwyspie Apenińskim znajdowały się tysiące żołnierzy 2 Korpusu Polskiego oraz rosnąca liczba cywilów wymagających opieki konsularnej.

Rzym miał dla Tadeusza również wymiar rodzinny. Jego ojciec Józef Wierusz-Kowalski był pierwszym po odzyskaniu niepodległości posłem Rzeczypospolitej przy Stolicy Apostolskiej. Dwadzieścia kilka lat później syn kontynuował więc w tym samym mieście rodzinną tradycję służby zagranicznej, choć w zupełnie innych realiach historycznych.

Po zakończeniu wojny i cofnięciu przez mocarstwa zachodnie uznania rządowi RP na uchodźstwie sytuacja polskich przedstawicielstw stała się znacznie trudniejsza. Od czerwca 1945 do czerwca 1946 roku Tadeusz kierował w Rzymie biurem Polish Welfare Office, zajmującym się pomocą Polakom pozostającym poza krajem.² Następnie, od czerwca 1948 do lutego 1951 roku, pracował dla International Refugee Organization w Rzymie i Neapolu.²

DZIAŁALNOŚĆ NA RZECZ UCHODźCÓW

Przejście od klasycznej dyplomacji do pracy opiekuńczej nie oznaczało zerwania ze służbą publiczną. W powojennych Włoszech najpilniejsze problemy polskiej emigracji dotyczyły dokumentów, legalizacji pobytu, mieszkań, pracy, żywności i możliwości dalszej emigracji. Doświadczenie zdobyte przez Tadeusza w Paryżu, Lizbonie i Londynie dobrze przygotowało go do działania w instytucjach, które musiały rozwiązywać te problemy w praktyce.

International Refugee Organization była jedną z najważniejszych instytucji zajmujących się powojennymi uchodźcami i osobami przesiedlonymi. Tadeusz wykorzystywał więc swoje doświadczenie dyplomatyczne w nowych warunkach - nie przy negocjacjach między państwami, lecz przede wszystkim w pracy na rzecz ludzi, którzy utracili możliwość bezpiecznego powrotu do kraju.

ŻYCIE RODZINNE

Żoną Tadeusza była Ewa z Ciecierskich, co potwierdza również jego arkusz personalny przechowywany w Instytucie Sikorskiego.¹ Źródła genealogiczne podają jej lata życia 1903-1978 i wskazują, że małżeństwo było bezdzietne.² Ewa dzieliła z mężem emigracyjny los i przez wiele lat była związana z polskim środowiskiem we Włoszech.

Po zakończeniu pracy dla IRO Tadeusz pozostał w Rzymie i nadal uczestniczył w życiu polskiej emigracji. Materiał Ambasady RP przy Watykanie z maja 1958 roku, informujący o jego śmierci, określa go jako konsula generalnego RP w Rzymie.⁶

OSTATNIE LATA I DZIEDZICTWO

Tadeusz Wierusz-Kowalski zmarł w 1958 roku w Rzymie. Jego droga zawodowa dobrze pokazuje przemiany polskiej dyplomacji XX wieku. Rozpoczynał w strukturach II Rzeczypospolitej, służąc między innymi w Strasburgu, Bukareszcie i Paryżu. Po klęsce Francji pracował w Lizbonie, następnie w londyńskiej centrali MSZ, gdzie kierował Biurem Szyfrów i pełnił obowiązki związane z przedstawicielstwem przy emigracyjnym rządzie greckim. W 1944 roku został konsulem generalnym RP w Rzymie, a po wojnie swoje doświadczenie wykorzystał w pracy na rzecz polskich uchodźców.

Nowe materiały archiwalne pozwalają spojrzeć na niego nie tylko jako na dyplomatę przemierzającego się pomiędzy kolejnymi placówkami. Pokazują człowieka starannie przygotowanego do służby zagranicznej, wykształconego w Warszawie, Paryżu i Hadze, znającego kilka języków i mającego za sobą ochotniczą służbę wojskową w 1920 roku. Pokazują również, że w czasie wojny powierzano mu stanowiska wymagające szczególnego zaufania.

W jego biografii wyraźna jest ciągłość rodzinnej tradycji służby państwowej. Ojciec, Józef Wierusz-Kowalski, po karierze naukowej został jednym z pierwszych dyplomatów odrodzonej Polski. Tadeusz poszedł podobną drogą, lecz jego pokolenie musiało zmierzyć się z utratą niepodległości, wojną i emigracją.

Nie porzucił pracy publicznej ani po klęsce 1939 roku, ani po zmianie układu politycznego w 1945 roku. Zmieniał instytucje i zakres obowiązków, lecz nie zasadniczy kierunek działania. Najpierw reprezentował Rzeczpospolitą, później pomagał zachować ciągłość jej struktur na emigracji, a w końcu pracował bezpośrednio na rzecz uchodźców. Ta konsekwencja pozostaje jednym z najbardziej charakterystycznych elementów jego biografii.

Podziękowania

Szczególne podziękowania składam:

Andrée Lotey - za udostępnienie cennych materiałów dotyczących działalności Tadeusza Wierusz-Kowalskiego w Ambasadzie RP w Paryżu, w szczególności dokumentu wystawionego w czerwcu 1940 roku dla Jacques'a Lotenberga.

Pawłowi Cerance Kierownikowi Referatu Wiedzy Historycznej w Biurze Zarządzania Wiedzą i Historii Dyplomacji Ministerstwo Spraw Zagranicznych

Przypisy

1. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Archiwum, sygn. A.II.474/1/K, akta personalne Tadeusza Wierusz-Kowalskiego - dane dotyczące przebiegu służby dyplomatycznej, w tym pracy w Bukareszcie, Paryżu, Lizbonie i Londynie, kierowania Biurem Szyfrów, działalności przy Rządzie Greckim oraz nominacji na konsula generalnego RP w Rzymie 1 sierpnia 1944 roku.
2. Polska Służba Zagraniczna po 1 września 1939 r., Wydawnictwo Stowarzyszenia Pracowników Polskiej Służby Zagranicznej, Londyn 1954, s. 109 i zestawienia dotyczące placówek w Lizbonie, Londynie i Rzymie.
3. Wykaz konsułów Rzeczypospolitej Polskiej, 1934 - Tadeusz Wierusz-Kowalski jako attaché konsularny z tytułem wicekonsula RP w Strasburgu.
4. Polish Institute of Arts and Sciences of America, Nowy Jork, archiwum Jana Lechonia - korespondencja Tadeusza Wierusz-Kowalskiego.
5. Materiały udostępnione przez Andrée Lotey - dokument Ambasady RP w Paryżu z czerwca 1940 roku, podpisany przez Tadeusza Wierusz-Kowalskiego i wystawiony dla Jacques'a Lotenberga.
6. Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Ambasada RP przy Watykanie, Serwis Informacyjny nr 12 z 8 maja 1958 roku - informacja o śmierci konsula generalnego RP w Rzymie Tadeusza Wierusz-Kowalskiego.

Przyjęcie noworoczne dla korpusu dyplomatycznego u prezydenta Francji Alberta Lebruna w Pałacu Elizejskim w Paryżu. Dyplomaci na dziedzińcu polskiej ambasady. Stoją od lewej: ambasador RP we Francji Juliusz Łukasiewicz, radca Ambasady Feliks Frankowski, I sekretarz Ambasady Aleksander Mohl, attaché wojskowy pułkownik Wojciech Fyda, I sekretarz Ambasady Tadeusz Wierusz-Kowalski, attaché Ambasady RP w Paryżu Stanisław Sośnicki.

Źródło: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny - Archiwum Ilustracji.

Akt małżeństwa Tadeusza z Ewą Marią Ciecierską zawarty 26 kwietnia 1933 w kościele Św. Jana w Warszawie

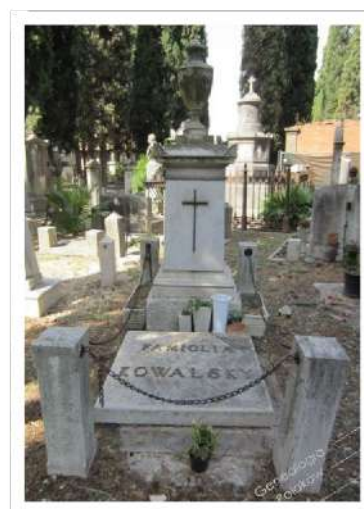
Kapitan pilot Zygmunt Janicki (3. z lewej) przed samolotem Lublin R-XVI studiuję trasę lotu Strasburg-Madryt. Widoczni m.in.: wicekonsul RP w Strasburgu Tadeusz Wierusz-Kowalski (2. z prawej) z żoną, urzędnik konsulatu Józef Lipski (3. z prawej). Źródło: Narodowe Źródła Cyfrowe

Grupa uczestników wycieczki podczas powitania na dworcu. Widoczni m.in. gen. Stefan Paślawski (x) i konsul Tadeusz Wierusz-Kowalski (xx). Źródło: Narodowe Źródła Cyfrowe

Zaświadczenie wystawione przez Ambasadę Rzeczypospolitej Polskiej w Paryżu w czerwcu 1940 roku dla Jacques'a Lotenberg, kierowcy płk. lotnictwa Giovannoliego. Dokument umożliwił mu przejazd z Paryża do Biarritz i stanowił jeden z dokumentów wykorzystanych w dalszej drodze do Portugalii. Zaświadczenie podpisał Tadeusz Wierusz-Kowalski.
Źródło: dokument udostępniony przez Andrée Lotey, wnuczkę Jacques'a Lotenberg.

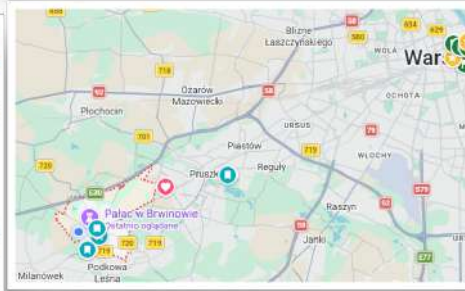
Grób Tadeusza Wierusz-Kowalskiego, Rzym

Wzrost Admistracji Generalnego
Tadeusza Wierusz-Kowalskiego
Po długiej i ciężkiej chorobie zmarł 27 kwietnia b.r. w Madrycie u lat 57 b. Konsul Generalny R.P. w Rzymie Tadeusz Wierusz-Kowalski. P.T. Wierusz-Kowalski przebywał w Madrycie od października z.r. try swej, Lady Mallet, żony Ambasadora W. Brytanii w Hiszpanii. S.P. Tadeusz Wierusz-Kowalski mianowany został Konsulem Generalnym w Rzymie w jesieni 1944 roku i przebywał tu bez przerwy najdłuższemu stażowi urzędowemu a następnie jako prywatna osoba. Brał udział w życiu kolonii polskiej w Rzymie, interesując się do końca życia społecznym i kulturalnym. To też wzniosły się nad nim...

SERWIS INFORMACYJNY AMBASADY R.P. PRZY WATYKANIE
No 12
Rzym, dnia 8 maja 1958.
3 Maja w Rzymie

PAŁAC WIERUSZ-KOWALSKICH W BRWINOWIE

POCZĄTKI MAJĄTKU W BRWINOWIE

Historia brwinowskiej posiadłości Wierusz-Kowalskich rozpoczęła się na początku XX wieku. Około 1909 roku Tadeusz Wierusz-Kowalski nabył od Stanisława Wilhelma Lilpopa część dóbr brwinowskich. Majątek obejmował około 319 hektarów ziemi i należał wówczas do większych posiadłości w okolicy. Z czasem część gruntów była parcelowana, co wiązało się z szybkim rozwojem Brwinowa jako miejscowości podwarszawskiej.

Centralnym punktem majątku stała się reprezentacyjna siedziba rodziny, otoczona rozległym parkiem krajobrazowym. Pałac przez wiele lat pozostawał nie tylko domem Wierusz-Kowalskich, lecz także ważnym elementem lokalnego krajobrazu i życia społecznego Brwinowa.

TADEUSZ WIERUSZ-KOWALSKI - WŁAŚCICIEL I SPOŁECZNIK

Tadeusz Wierusz-Kowalski nie ograniczał swojej działalności do prowadzenia majątku. Angażował się również w sprawy miejscowej społeczności i uczestniczył w rozwoju infrastruktury Brwinowa.

Jednym z najbardziej trwałych śladów jego działalności było wsparcie miejscowej straży pożarnej. Wierusz-Kowalski sfinansował budowę nowej remizy Ochotniczej Straży Pożarnej. Przekazał również grunt przeznaczony pod budowę szkoły powszechnej. W miejscu tym funkcjonuje obecnie Szkoła Podstawowa nr 1 im. Tadeusza Kościuszki.

Działania te pokazują, że właściciel pałacu traktował swoją pozycję nie tylko jako przywilej, lecz także jako zobowiązanie wobec miejscowości, z którą związał swoją rodzinę.

BUDOWA PAŁACU

Projekt pałacu przypisywany jest architektowi Stanisławowi Grochowiczowi. W dostępnych źródłach występuje jednak istotna rozbieżność dotycząca daty powstania budynku. W dokumentacji związanej z pracami konserwatorskimi pojawia się rok około 1910, natomiast rejestr zabytków wskazuje rok 1936.

Rozbieżność ta wymaga ostrożności. Możliwe, że poszczególne daty odnoszą się do różnych etapów budowy lub późniejszej przebudowy siedziby. Bez odnalezienia pełnej dokumentacji architektonicznej nie należy jednoznacznie rozstrzygać tej kwestii. Pałac wraz z otaczającym go parkiem stał się jednym z najbardziej charakterystycznych obiektów związanych z historią rodziny Wierusz-Kowalskich w Brwinowie.

PAŁAC PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

Wybuch II wojny światowej zakończył spokojny okres funkcjonowania rodzinnej siedziby. We wrześniu 1939 roku w pałacu urządzono szpital polowy Wojska Polskiego. Po zajęciu Brwinowa przez Niemców sytuacja właścicieli uległa radykalnej zmianie.

W 1940 roku majątek został przejęty przez niemiecki zarząd Liegenschaft, a rodzina Wierusz-Kowalskich została z niego wysiedlona. Oznaczało to faktyczny koniec pałacu jako rodzinnego domu.

Wojna pozostawiła trwałe ślady zarówno w historii budynku, jak i w pamięci jego dawnych mieszkańców. Pałac, który wcześniej był centrum rodzinnego majątku i miejscem związanym z działalnością społeczną właścicieli, został podporządkowany potrzebom okupacyjnej administracji.

POWOJENNE ZNISZCZENIA

Po zakończeniu wojny Wierusz-Kowalscy nie odzyskali swojej dawnej siedziby. Budynek był pozbawiony znacznej części dawnego wyposażenia, a kolejne lata przyniosły dalsze zmiany jego funkcji oraz stopniową utratę pierwotnego charakteru.

We wrześniu 1946 roku pałac wraz z terenem obejmującym ponad siedem hektarów został przekazany Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

LATA SGGW - UTRATA DAWNEGO CHARAKTERU

Przejęcie przez SGGW rozpoczęło kolejny etap dziejów obiektu. Pałac otrzymał funkcje instytucjonalne, znacznie odmienne od swojej pierwotnej roli rodzinnej rezydencji.

W kolejnych dziesięcioleciach budynek stopniowo tracił reprezentacyjny charakter. Brak kompleksowych remontów oraz dostosowywanie wnętrza do bieżących potrzeb użytkowych powodowały pogarszanie się jego stanu technicznego. Zmianom ulegało również otoczenie pałacu.

Mimo tych przekształceń obiekt przetrwał, zachowując zasadniczą bryłę oraz część historycznej substancji.

REWITALIZACJA I NOWE ŻYCIE PAŁACU

Przełomowym momentem było przejęcie pałacu przez Gminę Brwinów w 2015 roku. Rozpoczął się wówczas proces przygotowania obiektu do gruntownej rewitalizacji.

Prace miały na celu nie tylko uratowanie zabytkowego budynku, lecz także przywrócenie mu znaczenia w życiu miasta. Renowacja objęła zarówno pałac, jak i jego otoczenie. Zakończenie głównych prac w 2022 roku pozwoliło na ponowne otwarcie obiektu dla mieszkańców.

Dawna siedziba Wierusz-Kowalskich otrzymała nowe funkcje związane przede wszystkim z działalnością kulturalną i społeczną. Dzięki temu budynek, przez wiele dziesięcioleci stopniowo niszczący, ponownie stał się jednym z ważnych miejsc Brwinowa.

PAMIĘĆ ZAPISANA W FOTOGRAFIACH

Szczególne wartości w odtwarzaniu historii brwinowskiego pałacu mają zachowane fotografie rodzinne. Pokazują one rezydencję nie jako zabytek czy obiekt instytucjonalny, lecz jako rzeczywisty dom, w którym toczyło się codzienne życie Wierusz-Kowalskich.

Zdjęcia przedstawiają członków rodziny przed pałacem i w jego otoczeniu, pozwalając zobaczyć wygląd budynku, parku oraz atmosferę miejsca przed wojennymi i powojennymi zmianami. Stanowią cenne uzupełnienie dokumentów urzędowych i materiałów konserwatorskich.

Dzisiejszy pałac jest więc jednocześnie zabytkiem Brwinowa i świadectwem historii jednej z gałęzi rodziny Wierusz-Kowalskich. Jego losy - od rodzinnej siedziby i miejsca działalności społecznej, przez wojenny szpital, okupacyjne przejęcie, okres użytkowania przez SGGW, aż po współczesną rewitalizację - odzwierciedlają burzliwe dzieje XX wieku.

Podziękowania

Autor składa podziękowania osobom i instytucjom, które poprzez udostępnione materiały, publikacje, fotografie i dokumentację przyczyniły się do odtworzenia historii pałacu Wierusz-Kowalskich w Brwinowie. Szczególne znaczenie miały materiały Gminy Brwinów, Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Archiwum Brwinowa, zasoby archiwalne oraz fotografie zachowane w zbiorach rodzinnych.

Przypisy i źródła

1. Urząd Gminy Brwinów, Pałac wraz z parkiem krajobrazowym, ul. Dworska 5, 21 czerwca 2023.
2. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Pałac, Zabytek.pl.
3. Urząd Gminy Brwinów, Miejsce urodzenia: Brwinów, 17 października 2024.
4. Urząd Gminy Brwinów, Kolejne wyróżnienie dla pałacu, 12 października 2023.
5. Archiwum Brwinow.pl, materiały dotyczące historii pałacu i majątku Wierusz-Kowalskich.
6. Archiwum Brwinow.pl, Ogólnopolski konkurs Modernizacja Roku & Budowa XXI w., 2023.
7. Archiwum Brwinow.pl, Modernizacja Roku & Budowa XXI w. - wizyta jury konkursowego, 14 lipca 2023.
8. Archiwum Państwowe, zasoby dostępne w serwisie Szukaj w Archiwach, dokumentacja dotycząca Brwinowa i majątku Wierusz-Kowalskich.
9. Materiały archiwalne firmy Tadeusz Kowalski i A. Trylski.
10. Gazeta Rolnicza, 1897, nr 17.
11. Materiały biograficzne dotyczące Tadeusza Wierusz-Kowalskiego.
12. Fotografie i materiały z archiwum rodzinnego Wierusz-Kowalskich.

≡ Zmiana własności.
Majątek Brwinów, położony przy linii kolei
wiedeńskiej, obszaru 19 włók, należący do p. S.
Lilpepa, przeszedł na własność p. A. Kowalskie
go, który zapłacił po 10,000 rb. za włókę.

Jedynie do tej pory znane zdjęcie wnętrza pałacu sprzed II wojny światowej.

Tadeusz Wierusz-Kowalski przed pałacem (1939 r.?)

Rodzina Wierusz-Kowalskich przed pałacem w Brwinowie, 1938 r.

Od lewej : Krystyna z d. Żółtowska, Michał, Ewa Afra z d. Ciecierska, Jan Kanty, Tadeusz, siedzi Tadeusz - właściciel pałacu

Zarządca pałacu p. Przybyś

Pałac - stan powojenny

Pałac w trakcie remontu
Źródło: Biuro Promocji Urzędu Gminy Brwinów

Pałac po remoncie
Źródło: Biuro Promocji Urzędu Gminy Brwinów

Główne wejście na teren parku pałacowego

Wejście od strony folwarku

